

Câmpul toponimului *Botoșani*

Daniela BUTNARU*

Key-words: *Botoșani, toponymic field, polarization, differentiation, diachronic depiction*

Ne propunem să arătăm în acest articol modul în care, pornind de la substantivul propriu *Botoșani*, care desemnează un oraș din nord-estul României și județul format în jurul acestuia, s-a dezvoltat un important câmp toponimic, constituit din numele a diverse obiecte geografice aflate în vecinătatea acestei localități. Vom folosi acest exemplu pentru a ilustra unele principii și metoda cu care s-a lucrat la *Micul dicționar toponimic al Moldovei, structural și etimologic*. Partea 1. *Toponime personale*, utilizând conceptele de *polarizare, diferențiere, câmp toponimic*, teoretizate de Dragoș Moldovanu și aplicate în diverse lucrări de membrii colectivului de toponimie de la Institutul de Filologie Română „A. Philippide” din Iași.

Oiconimul *Botoșani* este atestat pentru prima dată la 1439¹ în forma *Botușanii*, în paginile *Cronicilor slavo-române din sec. XV–XVI, publicate de Ioan Bogdan*: „În anul 6947 (1439) noiembrie 28, au venit tătarii și au prădat până la Botușani” (CR. SLAVO-ROMANE: 15; pentru originalul slavon al fragmentului, vezi p. 6). Toponimul despre care vom vorbi s-a format de la un nume de persoană de origine ardelenescă *Botuș/Botăș* (care reia la nivel antroponimic alternanța vocalică *botuș/botăș* existentă la apelativele corespunzătoare) cu sufixul colectiv *-ani/-eni* (în funcție de pronunția dură sau moale a consoanei *ș*). Forma actuală *Botoșanii* a rezultat din *Botușanii* prin asimilare vocalică progresivă. La nivel popular circulă forma rezultată prin sincopă, *Botșăanii*, favorizată probabil de faptul că, din perspectiva vorbitorilor, oiconimul nu mai era motivat semantic.

Deși nu a fost niciodată capitală, precum orașele Suceava sau Iași, această localitate, cu acces la marile drumuri comerciale care străbăteau Moldova, a rezistat trecerii timpului și chiar, în secolul al XIX-lea, a cunoscut o puternică dezvoltare economică, în mare parte datorată prezenței aici a unei importante comunități de armeni și evrei. O statistică de la 1870 arăta chiar că, în acea perioadă, orașul Botoșani se situa, ca număr de locuitori, pe locul patru după București, Iași și Arad (Cârstean 1971: 12). Rămâne un important centru comercial până spre sfârșitul

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași.

¹ Constantin C. Giurescu considera că „localitatea este [...] anterioară întemeierii statului moldovean independent” (Giurescu 1967: 196).

secolului al XIX-lea când dezvoltarea sistemului feroviar al țării va impulsiona evoluția economică a altor orașe.

Inițial, toponimul era folosit pentru a desemna târgul din nordul Moldovei. Cu această funcție îl întâlnim fără entopic – *Botoșani(i)*², sau, uneori, cu formă de singular masculin, pentru a se acorda cu apelativele *târg* ori *oraș* – *Botoșaniul* (Tufescu 1977: 86). Însă de cele mai multe ori apare în sintagme, alături de diferite entopice, în funcție de perioadă; primele atestări sunt cele cu determinatul *târg*, apelativ de origine veche slavă, considerat de istoricul Constantin Giurescu o dovadă a faptului că târgurile de pe teritoriul românesc există din vremea conviețuirii româno-slave (Giurescu 1967: 72). Temporar, în secolul al XIX-lea, este folosit ca determinat și cuvântul *politie*, de proveniență neogrecescă. În sintagme formate cu apelativul *oraș* îl aflăm atestat la mijlocul secolului al XVIII-lea și din ce în ce mai des în secolul al XIX-lea, iar în secolul al XX-lea exclusiv cu acest entopic, termenul *târg* „decăzând” din drepturi³.

Apare în sintagme determinative cu genitiv sintetic: *Târgul Botoșanilor* (Iorga 1903: 249), *Orașul Botoșanilor* (Iorga 1903: 243), *Politia Botoșanilor* (TTRM, I₁: 129) sau cu genitiv analitic: *Târgul de Botoșani* (DIR, A, XVII-V: 173), dar, bineînțeles, și în sintagme nominative (sau apozitive) cu determinantul articulat sau nearticulat: *Târgul Botoșani* (Iorga 1903: 249) sau *Târgul Botoșanii* (DIR, A, XVII-III: 219), *Orașul Botoșani* (Ștrempel 1959: 134) sau *Orașul Botoșanii* (TTRM, I₁: 129), *Politia Botoșani* (TTRM, I₁: 129). În documente și hărți redactate în limbi străine, acest oiconim este transliterat cu diferite forme simple: *Botochan*, *Botochani*, *Botochany*, *Bottuchan*, *Botuschany*, *Botuszany*, *Botušani* (TTRM, I₃: 18-19), *Batuschan*, *Batuszani*, *Boliczany*, *Boliczane*, *Boulutrait*, *Policzane* (TTRM, I₄: 33-34) etc. sau sintagmatice: *Botoszany Oppidum* (Cantemir 1973: 80) ori *Botuszany Civitas* (Iorga 1901: 133), *Civitas Botusanensis* (TTRM, I₃, 19), *Oppidum Botosan* (COD. BAND.: 134), *Città di Botuszany* (Gorovei 1926: 16), *Markt Botuschan* (Radisits 1942-1943: 414).

În jurul oiconimului *Botoșani*, devenit centru (sau nucleu) polarizator, grație statutului său de nume al obiectului de maximă importanță (socio)geografică, s-a dezvoltat un amplu câmp toponimic⁴, constituit din denumirile (formate în urma proceselor de polarizare sau de diferențiere) ale unor obiecte de importanță secundară din imediata apropiere, pe care Dragoș Moldovanu (2010: 18) le-a numit *derivate toponimice*⁵.

Ca urmare a dezvoltării și, implicit, a extinderii localității Botoșani, în a doua parte a secolului al XVIII-lea s-au diferențiat două părți, pe care localnicii le-au deosebit după localizare: *Târgul din Sus* (Iorga 1903: 243) sau *Târgul de Sus*

² Un document redactat în slavonă la 1546 îl atestă cu forma etimologică *Botășani* (DIR, A, XVI-I: 454).

³ În zilele noastre folosirea termenului *târg* cu sensul de ‘oraș’ are o nuanță peiorativă.

⁴ Definit ca „un ansamblu denominativ dezvoltat în jurul unui toponim de bază, cu rol de centru polarizator în seria toponimelor polarizate” (Moldovanu 2010: 229).

⁵ Denumirile obținute prin polarizare sunt de obicei sintagme „cu un determinant unic, și anume toponimul primar, și cu determinate multiple, reprezentând termeni care desemnează clasa de obiecte geografice” (Moldovanu 2010: 18). În urma proceselor de diferențiere se formează toponime care desemnează părți ale unui obiect geografic, de tipul „pârâu” – „obârșia pârâului” – „gura pârâului” sau „curs de apă” – „afluent”, „părți de sat” ș.a.

(Gorovei 1926: 54) și *Târgul din Jos* (*ibidem*). De asemenea, am identificat și sintagmele *Capul Târgului*, *Fața Târgului* (Gorovei 1926: 332) și *Fruntea Târgului* (Iorga 1904: 226), folosite în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea pentru a desemna o parte a târgului Botoșani. O altă diferențiere reflectată în toponime a fost făcută în funcție de vechimea părților care alcătuiau târgul: *Târgul Nou* (Iorga 1904: 127) sau *Mahalaua Târgului Nou* (TTRM, I₁: 131) și *Târgul Vechi* (Iorga 1903: 257) sau *Mahalaua Târgului Vechi* (TTRM, I₁: 131), străbătută de *Ulița Târgului Vechi* (Iorga 1903: 143).

Numele uliței amintite a rezultat în urma procesului de polarizare. Urmărind *Anexa I*, putem observa că în continuare avem a face doar cu derivate toponimice formate prin polarizare de la numele localității Botoșani; ulterior, de la aceste toponime secundare s-au format și alte derivate în urma unor procese de diferențiere sau polarizare. Acest fenomen de formare a unor denumiri plecând de la alte toponime a fost sesizat și de Gh. Bolocan care l-a intitulat *transfer*, termen preluat și de alți toponimiști⁶.

Pârâul care curge la nord de Botoșani, pârâul Botoșanca, este atestat în câteva documente în sintagma *Matca Botoșani* (Iorga 1903: 254) ori, în hărți redactate în limbi străine, ca *Pârâul Botoșani: Botoschany Fl[uss]* (TTRM, I₄, 34) sau *Botuschani Fl[uss]* (*ibidem*). După cum se poate observa în *Anexa I*, tot în urma procesului de polarizare au „împrumutat” numele târgului și pădurea aflată la sud de acesta, *Codrul Botoșanilor* (Antonovici 1915: 298), dealul de la nord, *Dealul Botoșanilor* (NALR–DATE: 143), numit și *Dealul Târgului* (DICT. STAT. I: 102), dar cel mai des *Dealul Botoșanca* (v. infra), și drumul care trecea pe aici, *Drumul Botoșanilor* (I. NEC. VII: 115) sau *Șleaul Botoșanilor* (Păltănea 2001: 205). Podul peste Pârâul Morii, care curge la sud de orașul Dorohoi, pe drumul spre Botoșani, se numește *Podul Botoșanilor* (GEOGR. ROM. IV: 513).

În jurul acestui târg s-au format unități administrative majore, care i-au preluat numele: *Ocolul Târgului Botoșanilor* (DRH, A, VII: 599) sau *Ocolul Târgului de la Botoșani* (DIR, A, XVI-III: 438), *Ocolul Botoșanilor* (DRH, A, XXII: 262, 169), mai târziu, *Ținutul Botoșani* (TTRM, I₂: 1391), iar astăzi *Județul Botoșani*.

Pe moșia Botoșanilor a luat ființă la sfârșitul secolului al XIX-lea o așezare numită *Odaia Moșiei Târgului* (TTRM, I₁: 788) sau, cu determinantul la nominativ, *Odaia Moșia Târgului* (*ibidem*). Pe harta din ATLAS MOLD. este marcat în apropierea acestei mici așezări *Dealul Odăii*.

Un deal de la est de orașul Botoșani este numit, conform informațiilor din NALR–DATE: 143, *Dealul Podul Târgului* sau, geografic, *Dealul Podișul Târgului* (ATLAS MOLD.). Se observă din aceste două atestări folosirea în denominația populară a entopicului *pod* „loc neted și întins de pe un deal, de pe coasta unui deal sau de la poalele dealului” (Moldovanu 2010: 171)⁷, iar în denumirea geografică entopicul sinonim, *podîș*. Tot de la oiconimul Botoșani s-a format denumirea

⁶ Însă Dragoș Moldovanu consideră că putem vorbi de un transfer doar în cazurile de „*transplant toponimic*, prin care o populație emigrată aduce cu sine numele localității de origine sau prin care oficialitățile creează toponime comemorative (*Roma, Plevna* etc.)” (Moldovanu 2010: 19).

⁷ În DLR, Litera P, partea a III-a, p. 912: **4.** ‘Suprafață plană în regiune de munte sau de deal; regiune de șes’ și **5.** în sintagma *podul pământului* ‘suprafața, întinsul pământului’.

geografică *Depresiunea Botoșanilor*, prin care Vintilă Mihăilescu, în lucrarea *Dealurile și câmpiile României*, desemnează depresiunea din jurul orașului Botoșani (Mihăilescu 1966: 258).

Un alt toponim format prin polarizare de la numele târgului Botoșani este *Botoșanca*. În cazul acestei denumiri apare problema identificării obiectului care a primit pentru prima dată acest nume: moșia care se întindea la nord și la vest de târg sau afluentul drept al pârâului Starositna, numit astăzi și Morișca, care curge la nord de orașul Botoșani și reprezenta limita nordică a moșiei târgului? Ambele situații sunt posibile, dar, pentru că este atestat primul, și anume la 1766, iar numele moșiei Botoșanca apare în documente abia la 1835, am considerat că pârâul a purtat întâi acest nume, iar de la el, prin polarizare, s-au dezvoltat alte toponime: *Dealul Botoșencii* (NALR–DATE, 125) sau, cu determinantul la nominativ, *Dealul Botoșanca* (ATLAS MOLD.), numele dealului aflat în dreapta pârâului Botoșanca, și *Moșia Botoșanca* (uneori cu entopicul *moșie* subînțeles), denumire desemnând o fostă moșie de lângă târgul Botoșani (TTRM, I₁: 680). Pe această moșie s-a format în secolul al XIX-lea *Odaia Botoșanca*, care în 1833 s-a împărțit în două sate numite, în urma procesului de diferențiere toponimică, *Botoșanca Vornicului Calimah*, după numele proprietarului din acea perioadă – Alecu Calimah – și *Odaia Botoșanca lui Monole*, proprietate a lui Costache Manole. Câțiva ani mai târziu, într-un document oficial, cele două sate sunt considerate împreună, ca termeni ai unei clase toponimice, și sunt numite prin sinteză *Botoșancile* (*ibidem*).

Aparținându-i, pentru o perioadă, lui Ioan Loiz, primul sat s-a numit și *Botoșanca lui Loiz*, iar moșia sa, *Luizoiaia*. Un afluent al Sitnei care curgea pe teritoriul acestei moșii este numit *Valea Luizoiaia* (ATLAS MOLD.), iar pădurea din partea nord-estică a moșiei, *Pădurea Luizoiaia* (*ibidem*). Pentru a desemna celălalt sat au fost folosite, de-a lungul timpului, mai multe variante formale (cf. TTRM, I₁: 680): *Odaia Botoșanca lui Manole*, *Botoșanca lui Manole* (cu elipsa entopicului), *Botoșanca Manoleștilor* (cu determinantul la plural) și, formă păstrată până astăzi, *Manoleștii* (prin reducerea sintagmei la determinant). Dealul de pe dreapta pârâului Sitna, în dreptul satului Manolești, și șesul din partea sud-vestică a acestui sat au fost identificate de către localnici în funcție de numele localității pe teritoriul căreia se află: *Dealul Manolești* (MDG, V, 614) și *Șesul Manolești* (informație obținută prin anchetă de teren).

Observăm așadar cum în jurul numelui unui târg atestat încă din prima jumătate a secolului al XV-lea s-a dezvoltat, de-a lungul timpului, un câmp toponimic complex, rezultat în urma unor procese structurale diferite și caracterizat prin diversitatea tipurilor de toponime și o mare varietate a formelor atestate de documente. Considerăm că prezentarea diacronică a câmpurilor toponimice este o etapă esențială în tratarea lexicografică a toponimelor pentru că reușește să surprindă realitatea de pe teren.

Bibliografie

- Antonovici 1915: Ioan (Iacov) Antonovici, *Documente bărlădene*, vol. III, Bârlad, Tipografia și legătoria de cărți Const. D. Lupașcu.
- ATLAS MOLD.: Institutul Geografic al Armatei, *Atlasul Moldovei* (sc. 1:50000), București, 1892–1898.
- Cantemir 1973: Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei* (trad. Gh. Guțu), București, Editura Academiei.
- COD. BAND.: V.A. Urechia, *Codex Bandinus. Memoriu asupra scrierei lui Bandinus de la 1646, urmat de text, însoțit de acte și documente*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice” (București), XVI, 1895.
- CR. SLAVO-ROMANE: *Cronicile slavo-române din sec. XV–XVI, publicate de Ioan Bogdan* (ed. P.P. Panaitescu), București, Editura Academiei, 1959.
- DIR, A: *Documente privind istoria României. A. Moldova*, București, Editura Academiei, 1951–1957.
- Giurescu 1967: Constantin C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, Editura Academiei.
- Gorovei 1926: Artur Gorovei, *Monografia orașului Botoșani*, Fălticeni.
- Iorga 1901: N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. I, București, Stabilimentul grafic I.V. Socec.
- Iorga 1903: N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. V, București, Editura Ministerului de Instrucție, Stabilimentul grafic I.V. Socec.
- Iorga 1904: N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. VII, București, Editura Ministerului de Instrucție, Stabilimentul grafic I.V. Socec.
- MDG, V: *Dicționar geografic al României*, vol. V, București, Stabilimentul grafic I.V. Socec, 1902.
- Mihăilescu 1966: Vintilă Mihăilescu, *Dealurile și câmpiile României. Studiu de geografie a reliefului*, București, Editura Științifică.
- Moldovanu 2010: Dragoș Moldovanu, *Teoria câmpurilor toponimice (cu aplicație la câmpul hidronimului MOLDOVA)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- NALR–DATE: *Noul Atlas lingvistic al României. Moldova și Bucovina. Date despre localități și informatori*, de Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion A. Florea, Ion Nuță, Adrian Turculeț, București, Editura Academiei, 1987.
- Păltănea 2001: Paul Păltănea, *Neamul logofătului Costache Conachi*, București, Editura Albatros.
- Radisits 1942–1943: Generalstabs-Hauptmann Radisits, *Die topographische und statistische Beschaffenheit von der Moldau und Wallachey* [1822, după material adunat la 1789], publicat de Ion I. Nistor, *O descriere a Principatelor Române din 1822*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice” (București), s. III, t. XXV, 1942–1943.
- Ștrempel 1959: G. Ștrempel, *Copiști de manuscrise românești până la 1800*, I, București, Editura Academiei.
- TTRM I₁₋₂: *Tezaurul toponimic al României. Moldova* (coordonator Dragoș Moldovanu), *Repertoriul istoric al unităților administrativ-teritoriale (1772-1988)*, vol. I, partea 1 și partea a 2-a, București, Editura Academiei Române, 1991-1992.
- TTRM I₃: *Tezaurul toponimic al României. Moldova* (coordonator Dragoș Moldovanu), *Toponimia Moldovei în documente scrise în limbi străine (exclusiv slavona)*, vol. I, partea a 3-a, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2004.
- TTRM I₄: *Tezaurul toponimic al României. Moldova* (coordonator Dragoș Moldovanu), *Toponimia Moldovei în cartografia europeană veche (cca 1395–1789)*, vol. I, partea a 4-a, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2005.
- Tufescu 1977: Victor Tufescu, *Județul Botoșani*, București, Editura Academiei.

The Field of the *Botoșani* Toponym

This paper contains a description of the *Botoșani* toponymic field: a set of names formed from the *Botoșani* toponym by structural processes called by Dragoș Moldovanu *polarization* and *differentiation*. Attested since the beginning of the fifteenth century and with access to major trade routes crossing the Moldova, Botoșani city had social and economic importance, especially in XIX century. Around its name a quite important toponymic field has been developed, over time, characterized by the diversity of place-names and a variety of forms attested by documents. The diachronic depiction of the toponymic fields is an essential step in the lexicographical approach of place names because it reflects the dynamic reality discovered in the field.